

2. *Адамович, А.* Собрание сочинений: в 4 т. / А. Адамович. – Минск: Маст. літ., 1982. – Т. 2 : Асия. Последний отпуск. Повести. Кузьма Чорный. Уроки творчества. Эссе. Публицистика и критика 50–70-х годов. – 606 с.

3. *Гарэцкі, М.* Віленскія камунары / М. Гарэцкі // Віленскія камунары: Раман-хроніка; Камароўская хроніка: Аповесць / прадм. М. Мушынскага. – Минск: Маст. літ., 1997. – С. 20–236.

4. *Гарэцкі, М.* Творы / М. Гарэцкі; уклад. і камент. Т. С. Голуб; навук. рэд. У. В. Гніламёдаў. – Минск: Маст. літ., 2016. – 932 с. (Залатая калекцыя беларускай літаратуры; т. 12).

5. *Гинзбург, К.* Мифы. Эмблемы. Приметы: Морфология и история / К. Гинзбург [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ginz/index.php. – Дата доступа: 05.11.2016.

6. *Достоевский, Ф.* Сон смешного человека / Ф. Достоевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.litmir.me/bd/?b=7384> – Дата доступа: 05.12.2016.

7. *Калюга, Л.* Творы: раман, аповесці, апавяданні, лісты / уклад., прадм. Я. Лецкі; камент. Н. В. Гаўрош, Т. М. Трыпуцінай / Л. Калюга. – Минск: Маст. літ., 1992. – 607 с.

8. *Сергеева-Клятис, А.* «Свой среди чужих, чужой среди своих»: революционные поэмы Пастернака в литературной критике / А. Сергеева-Клятис. – Вопросы литературы. – 2012. – №5. – с. 439.

9. *Тынянов, Ю.* Литературный факт / Ю. Тынянов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/literature1/tynyanov-77e.htm>. – Дата доступа: 04.02.2017.

Таццяна Васільева
(Мінск)

ПОШУКІ АДПАВЕДНІКАЎ РУСКАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў «МАСКОЎСКА-БЕЛАРУСКІМ СЛОЎНІКУ» БРАТОЎ МАКСІМА І ГАЎРЫЛЫ ГАРЭЦКІХ

Браты Максім і Гаўрыла Гарэцкія ўнеслі вельмі значны ўклад у развіццё лексікаграфіі пачатку ХХ ст. У прадмове да першага выдання «Руска-беларускага слоўніка», які быў надрукаваны ў Смаленску ў 1918 г., яны напісалі так: «Знібеець сэрца за розныя падзеі і да працы гукае, бо ўсякая наша бава і маруда надаюць сораму ад іншых народаў і нясуць кару – скананьне мовы бацькаўскае, ці, казаў той, душы беларускае; хаця ж уціскі незлічоныя мы вытрывалі, і ўжо здавалася, што й сонца ў ваконца бліснула. «Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб ня ўмерлі!» – загадаў наш пясняр, нябожчык мацей Бурачок» [1, с. 239]. Гэта быў адзін з першых перакладных слоўнікаў на Беларусі.

У 1920 г. свет пабачыла другое выданне гэтага слоўніка з вялікімі дадаткамі і праўкамі пад назвай «Маскоўска-беларускі слоўнік».

«Маскоўска-беларускі слоўнік» М. і Г. Гарэцкіх мае цэлы шэраг асаблівасцей, што значна вылучае яго сярод іншых слоўнікаў. У гэтым лексікаграфічным выданні часткова пададзены мовазнаўчыя тэрміны і прапанаваны цікавыя беларускамоўныя адпаведнікі. Напрыклад, *недаказ, прымета, сказьнік, прыймя*. Вядома, што дадзеныя словы сёння не ўжываюцца ў літаратурнай мове, ім адпавядаюць тэрміны *шматкроп'е, прыметнік, выказнік, прыназоўнік*.

Браты М. і Г. Гарэцкія стараліся як мага больш поўна і выразна перадаць багацце і непаўторнасць беларускай мовы. З гэтай прычыны да слоў з рускай мовы імі даволі часта падабраны не адзін беларускамоўны эквівалент, а некалькі блізкіх па значэнні слоў, якія ўтвараюць цэлыя сінанімічныя рады. Да некаторых рускамоўных слоў былі прыведзены па тры беларускамоўныя адпаведнікі. Напрыклад, рус. *догадливость* – бел. *здамысласць, цямлівасць, дамсьлівасць*; рус. *дождливость* – бел. *мокрае надвор'е, хляба, хлюпата*. У якасці лексічных адпаведнікаў у «Маскоўска-беларускім слоўніку» могуць выступаць дыялектызмы, устарэлыя з пазіцыі сучаснай беларускай мовы словы, словы-калькі, русізмы.

Як вядома, у беларускай мове найбольш старажытны пласт лексікі абмежаванага ўжывання складаюць дыялектызмы, або рэгіяналізмы, якія не засвоены літаратурнай мовай і ўжываюцца на пэўнай тэрыторыі краіны звычайна для наймення канкрэтных побытавых рэалій або прыкмет ці дзеянняў, звязаных з гэтымі рэаліямі. Таму невыдковым з'яўляецца тое, што значная частка прапанаваных лексічных адпаведнікаў у «Маскоўска-беларускім слоўніку», гэта дыялектызмы. Напрыклад, рус. *мышь* – бел. *шчур*, рус. *птенец* – бел. *пісклёнак*, рус. *домосед* – бел. *даматур*, рус. *вешалка* – бел. *пачопка*, рус. *будильник* – бел. *будзька*, рус. *азбука* – бел. *абэцэда* і інш.

Дыялектныя словы, як вядома, служаць невычэрпнай крыніцай для ўзбагачэння лексічнага запasu літаратурнай мовы і яе стылістычных рэсурсаў, для мастацкага адлюстравання жыцця пэўных мясцовасцей, рэгіёнаў краіны, а таксама для тыпалагічнага аналізу лексікі як адной мовы, так і розных моў.

Паміж літаратурнай і дыялектнай разнавіднасцямі беларускай мовы заўсёды існавалі цесныя стасункі. Дыялектная мова ва ўсе часы з'яўлялася жывой крыніцай ўзбагачэння слоўнікавага складу літаратурнай формы беларускай мовы. Дыялектная ж лексіка, у сваю чаргу, няспынна папаўняецца за кошт запазычанняў з іншых моў і ўзбагаецца літаратурнымі словамі. Пры гэтым у працэсе функцыянавання ў мяс-

цовых гаворках і запазычанні, і спрадвечна беларускія словы нярэдка ў выніку семантычнай трансфармацыі ўзбагачаюцца новымі значэннямі або страчаюць сваё, адпавядаючае літаратурнаму, значэнне і становяцца семантычнымі дыялектызмамі. Адзначым, што семантычныя дыялектызмы супадаюць па сваёй знешняй форме з літаратурнымі словамі, але маюць іншае значэнне і служаць спецыфічнымі амонімамі [3, с. 138].

Праілюструем гэтую цікавую, на наш погляд, лексічную з’яву прыкладамі з «Маскоўска-беларускага слоўніка». Лексема *залатуха* ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мае значэнне ‘*дзіцячая хвароба, якая характарызуецца высыпкай, нарывамаі на целе і агульным змарнелым выглядам*’, а ў народна-дыялектнай мове абазначае ‘*кветкі роду фіялковых*’. У слоўніку М. і Г. Гарэцкіх гэты семантычны дыялектызм адпавядае ў рускай мове батанічнаму двухслоўнаму найменню *анютины глазки*. Слова *павук* у беларускай літаратурнай мове мае значэнне ‘*членістаногая жывёліна, якая пляце павуціну*’, а ў народных гаворках абазначае паўліна – птушку. «Маскоўска-беларускі слоўнік» падае дадзеную лексему як адпаведнік да рус. павлин. Семантычны дыялектызм *рожжа*, які зафіксаваны ў слоўніку братоў М. і Г. Гарэцкіх, у літаратурнай мове мае значэнне ‘*інфекцыйная хвароба, якая характарызуецца вострым запаленнем скуры або слізистых абалонак*’, а ў народна-дыялектнай мове пачатку XX ст. абазначала ружу – кветку. Трэба адзначыць, што ўсе прыведзеныя вышэй семантычныя дыялектызмы і сэнныя бытуюць на Віцебшчыне і зафіксаваны ў «Рэгіянальным слоўніку Віцебшчыны» (2012, 2014 гг.). Выкарыстанне братамі М. і Г. Гарэцкімі ў сваёй лексікаграфічнай практыцы дыялектызмаў спрыяла пранікненню і замацаванню ў мове найбольш стылістычна і семантычна ёмістых слоў.

Звернем увагу на словы, што выйшлі з актыўнага ўжытку ў беларускай мове і з пазіцыі сучаснай беларускай мовы выступаюць як устарэлыя, яны ў свой час былі прапанаваны братамі Гарэцкімі ў якасці лексічных адпаведнікаў да некаторых рускамоўных слоў. Напрыклад, словы-калькі з французскай мовы: рус. хлопоты – бел. *амбарас* (ад франц. *embarras*); рус. люстра – бел. *жырандоль* (ад франц. *girandole*); рус. кастрыля – бел. *рондаль* (ад франц. *rondelle*). Варта адзначыць, што даволі часта ў слоўніку братоў Гарэцкіх у якасці адпаведнікаў выступаюць русізмы з беларускай фанетычнай афарбоўкай і словаўтваральнай структурай. Напрыклад, рус. сорочка – бел. *сарочка*; рус. ремень – бел. *рамень*; рус. грязь – бел. *гразь*; рус. сполна – бел. *споўна* і інш.

Слоўнікавы склад любой мовы з’яўляецца самым рухомым кампанентам, які пастаянна знаходзіцца ў працэсе змянення і ўзбагачэння. Трэба сказаць, што сэнныя, калі беларуская мова ўжо шмат чаго страціла

і страчвае са сваёй лексічнай адметнасці і самабытнасці, трэба не звужаць, а пашыраць абсяг ужывання жывога народнага слова, як гэта рабілі ў свой час браты М. і Г. Гарэцкія. У сувязі з гэтым хочацца прыгадаць словы Я. Лёсіка, сказаныя ім амаль стагоддзе назад: «Кожнае адметнае слова, кожны асабісты выраз нашых беларускіх гаворак мы павінны з пашанаю сустракаць і з вялікай любасцю, як надзвычайную вартасць, далучаць у агульную скарбніцу нашай літаратурнай мовы, а не хавацца за паветалізм, не цурацца і не казаць неабачліва, што ў нас гэтак не кажуць» [2, с. 193].

Літаратура

1. *Гарэцкі, Г. І.* Выбранае / Г. Гарэцкі; [уклад. і камент. Р. Гарэцкага; прадм. М. Мушынскага]. – Мінск: МГА «Бел. кнігазбор», 2002. – 542 с.
2. *Лёсік, Я.* Творы: Апавяданні, казкі, артыкулы / Я. Лёсік; уклад., прадм. і камент. А. Жынкіна. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1994. – 335 с.
3. *Плотнікаў, Б. А.* Беларуская мова: Лінгвістычны кампендыум / Б. А. Плотнікаў, Л. А. Антанюк. – Мінск: Інтэрпрэсервіс, 2003. – 672 с.

*Таццяна Ганчарова-Цынкевіч
(Мінск)*

МАРАЛЬНА-ЭТЫЧНАЯ КАНЦЭПЦЫЯ Ў ТВОРЧАСЦІ МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

Асаблівая роля ў літаратурным працэсе пачатку ХХ стагоддзя належыць Максіму Гарэцкаму. З яго імем звязана цэлая эпоха ў беларускім літаратуразнаўстве. Гэта была эпоха перагляду маральна-этычных пазіцый і каштоўнасцей у мастацкай прозе, крытыцы і публіцыстыцы. Менавіта ў пачатку мінулага стагоддзя паўстала перад пісьменнікамі задача выдзеліць чалавека-героя з агульнай масы, падкрэсліць у ім асабістае і індывідуальнае, яго дзейсны пачатак у жыцці. У творчасці М. Гарэцкага праблема актыўнага пачатку чалавечай асобы і яе адказнасці перад масамі становіцца вядучай, яна непасрэдна пачынае звязвацца з ідэяй дваістасці душы («Дзве душы»). Пісьменнік сцвярджае, што наяўнасць дзвюх душ – нармальны стан чалавека, які знаходзіцца ў пастаянным маральным пошуку дыялектыкі жыцця. У час рэвалюцыйных пераўтварэнняў, калі распадаўся адвечны ўклад быцця, зварот М. Гарэцкага да сацыяльных, псіхалагічных і маральна-этычных праблем чалавека становіцца канцэптuallyным. Пісьменнік спрабуе разгадаць таямніцу чалавечай душы ў новых умовах гістарычных падзей, якія пачалі ўжо фар-